

Ганна Белан

СВІТ ДИТИНСТВА В ПЕДАГОГІЧНОМУ ТЕЗАУРУСІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У центрі функціонування сучасної вітчизняної системи освіти і шкільництва знаходиться дитина, світ життєдіяльності якої є складним і простим водночас, але це є не менш цікавим для педагогів, психологів, соціологів, філософів, антропологів тощо. Загальновідомо, що дитинство, як особливий етап онтогенезу людини, характеризується специфічними фізіологічними, соціальними, психологічними, пізнавальними властивостями, що зумовлюють особливості становлення і розвитку внутрішніх духовних сил, соціальних якостей особистості. Світ дитинства межує зі світом дорослих, проте існує згідно власних закономірностей і принципів у сфері соціальних взаємин, соціальних норм, ролей, ціннісних орієнтирів і позицій тощо. «Дитинство – найважливіший період людського життя, не підготовка до майбутнього життя, а справжнє, яскраве, самобутнє, неповторне життя» – писав В. О. Сухомлинський, унікальна педагогічна система якого базувалась передусім на принципі дитиноцентричності [5, с. 15].

До наукового дискурсу в межах філософії, психології, соціології, антропології, етнографії, історії культури, літературознавства та інших дисциплін, феномен дитинства потрапив лише в ХХ ст. (Ф. Ар'єс, Д. Ельконін, Е. Еріксон, І. Кон, М. Мид, З. Фрейд та ін.). Проте зацікавлення темою дитинства в світовій науковій спільноті відбулося вже в другій половині ХІХ століття – періоді, який німецька дослідниця Еллен Кей назвала «століттям дитини». Саме в цей час учені США, Великої Британії, Німеччини визначають об'єктом серйозних наукових досліджень дитину, прагнучи глибше пізнати її природу, розкрити особливості її становлення, своєрідність її світосприймання, простежити закономірності взаємозв'язків між фізичним і психічним розвитком особистості.

Аналіз наукової літератури дозволяє констатувати, що феномен дитинства не був предметом окремого наукового зацікавлення в Україні означеного періоду, проте в контексті етнографічних досліджень висвітлювались певні аспекти життєдіяльності дитини, поглиблено вивчався дитячий фольклор. На нашу думку, цей

факт можна пояснити тим, що дитинство належить до традиційних об'єктів етнографічних досліджень різних епох.

Необхідно відзначити, що період кінця ХІХ – початку ХХ ст. досить маловивчений в історії розвитку педагогічної думки в Україні і досить перспективний для наукових пошуків сучасників. Зацікавлення науковцями сьогодення подіями окресленої доби зумовлене, на нашу думку, обсягом того значного внеску, який був зроблений видатними діячами цього періоду в розвиток вітчизняного культурно-освітнього руху, науки, мистецтва тощо. Саме в кінці ХІХ століття серед численних оригінальних робіт з історії культури України, мистецтвознавства, лінгвістики, історії освіти, дидактики, теорії і практики виховання, літератури і літературознавства з'явилися етнографічні розвідки культурно-громадських діячів, письменників, педагогів Д. Лепкого, А. Малинки, М. Сумцова та інших. Саме в цих працях предметом дослідження стали окремі питання життєдіяльності української дитини – урочисті події, розваги; дитячий фольклор, дитинство в контексті опису життя селянської родини були об'єктом вивчення Г. Барвінок, М. Вовчка, Б. Грінченка, П. Кузьменка, С. Носа, М. Чубинського та інших.

Якісно нового наукового рівня дослідження дитинства в кінці ХІХ – початку ХХ ст. досягли завдяки праці Марка Грушевського «Дитина у звичаях і віруваннях українського народу», яка вперше була надрукована у 1906 року у часописі етнографічної комісії Наукового товариства імені Шевченка «Матеріали до українсько-руської етнології» і містила чітко структурований етнографічний матеріал, зібраний на території Центральної України у 90-х роках ХІХ століття.

Мета нашої статті – розкрити особливості етнографічних досліджень кінця ХІХ – початку ХХ століття, присвячених розгляду феномена дитинства на прикладі праці Марка Грушевського «Дитина у звичаях і віруваннях українського народу».

Ця книга стала справжньою подією в сфері вітчизняних етнографічних досліджень означеного періоду і була високо оцінена сучасниками автора; одразу ж по завершенні роботи над рукописом виникає жваве обговорення його змісту в епістолярії видатних діячів культурно-освітнього руху того часу: Ф. Вовка, В. Гнатюка, З. Кузелі, І. Франка. Так, відомий український етнограф Зенон Кузеля, який

був першим упорядником і видавцем праці М. Грушевського, наголошував: «Автор, живучи серед народу і знаючи його добре, першим глянув на життя дитини від народження до парубочого віку... При цьому не обмежувався описуванням звичаїв і обрядів, а глянув глибше в душу немовляти й підлітка... Автор намагався критичним оком глянути всі прояви дитячого життя, отже, без перебільшення від нього можна датувати серйозні початки студій над дітьми» [1, с. 12].

І. Франко в рецензії на роботу М. Грушевського зазначав: «Отсе другий том многоцінних матеріалів про дитину... Сей том обіймає дитяче жите від першого року аж до того часу, коли діти перестають бути дітьми. На гарний і незвичайно живо та різносторонньо змальований образ того дитського віку складається 108 оповідань, списаних із уст народа... В оповіданнях українських селян про дітей скрізь видно велику ніжність чуття і пильну увагу до найдрібніших відрухів їх молодой душі. Все те, не говорячи про розкішну мову, надає матеріалові д. Мр. Г. (Марка Грушевського) велику наукову і літературну стійкість» [2, с. 6].

Отже, згідно свідчень сучасників, цінність праці М. Грушевського була зумовлена, передусім тим, що автор уперше для українських суспільствознавчих наук представив світ дитинства як цілісне соціокультурне явище, завдяки чому була поставлена проблема зміни ставлення до дітей і дитинства як предмету дослідження в історичній ретроспективі.

У своїй праці вчений на основі спостережень за життям українського селянства, комплексно досліджує світ дитини, визначаючи новітні для того часу методологічні основи вивчення виховання дітей в сім'ї. М. Грушевський не просто розглядає дитину, її суспільну роль і значення крізь призму сприйняття українського народу на певному історичному етапі, не лише розкриває складові дитинства, а й звертає увагу на соціальні умови, ставлення дорослих до дітей і до дитинства, що, в свою чергу, характеризує рівень розвитку української культури в цілому.

Значний етнографічний матеріал, що став базисом для теоретичних узагальнень щодо феномену дитинства в українському суспільстві кінця XIX – початку XX ст., було зібрано в книзі М. Грушевського завдяки спільним зусиллям освічених помічників, переважно вчителів, що створили свого роду дослідницьку групу. Члени цієї групи ходили по селах із розробленими М. Грушевським запитальниками (квестіонарами),

що склалися із ряду позицій, присвячених виявленню поглядів селян на різні аспекти життєдіяльності дитини – від пренатального етапу та народження до періоду юності. Усі народні розповіді, відповіді на запитання ретельно нотувалися збирачами, оскільки їх провідним завданням було не лише накопичення фактичного матеріалу, але й збереження автентичності народної вимови, неповторності суджень та уявлень про життєвий цикл людини.

Я. Левчук стверджує, що всі напрями діяльності автора книги та його однодумців, зміст запитальників та записів, складають цілісну програму комплексного наукового дослідження дитинства. Найголовнішим аспектом цієї розвідки є висвітлення елементів психотерапії в селянському середовищі, що носили, звичайно, абсолютно прикладний характер, проте були виявом накопиченого поколіннями досвіду, природного оптимізму та стійкості, спокійного сприйняття та реагування на ті труднощі, які постійно виникають перед батьками в процесі дорослішання їх дітей [2, с. 220].

До найцінніших здобутків розвідки «Дитина у звичаях і віруваннях українського народу» дослідниця зараховує записані без редагування народні розповіді, або «розмови про досягнення» (М. Г.) дитини в опануванні мовою, про вміння сидіти, ходити, впізнавати родичів, про хворих та нерозвинених дітей, розмови дітей між собою і дорослих із дітьми, що містяться в більшості розділів книги.

Праця М. Грушевського має чітку і логічну структуру, яка обумовлена життєвими циклами дитини, і складається з 11 розділів: «При надії», «Пологи», «Від народження дитини до виводин», «Дитина в першій році», «Дитина в другій році», «Дитина в третій році», «Дитина в четвертій році», «Дитина в п'ятій році», «Мороки», «Музичні інструменти», «Інтуїтивна психологія селянського життя». Кожний розділ складається з ряду параграфів, зміст яких охоплює всі сфери життєдіяльності дитини. Так, наприклад, розділ, присвячений висвітленню особливостей розвитку дитини першого року життя, містить матеріал щодо фізіологічних властивостей дитини такого віку, ролі матері в цей період, особливостей догляду за дитиною, її побутових речей (одягу, іграшок тощо), змісту колисанок, забавлянок, потішок для

немовлят тощо.

Особливий дослідницький потенціал, на нашу думку, становить останній розділ книги, зміст якого відображено в його назві «Інтуїтивна психологія селянського життя». Ця заключна частина є фактичним збірником практичних порад батькам щодо різноманітних життєвих ситуацій, зокрема відхилення фізіологічного чи розумового розвитку дитини, виховного впливу на дитину, корекція її поведінки за різних умов, лікування дитячих хвороб та втрати дитини, проблеми всиновлення, бездітності, небажаних дітей тощо.

Весь фактичний матеріал, представлений у праці М. Грушевського, становить надзвичайну цінність для вітчизняної етнографії, етнопедagogіки, соціології, адже тут дитинство як соціокультурне явище вперше стало предметом окремого, комплексного наукового дослідження, поява якого ознаменувала нові підходи до вивчення світу дитинства і феномену дитинства у вітчизняному науковому дискурсі.

Отже, можна зробити висновок, що в педагогічно-просвітницькій спадщині громадських діячів, науковців кінця ХІХ – початку ХХ століття міститься багатий і різнобічний матеріал щодо етнографічних досліджень українського народу, вивчення його фольклору, традицій і звичаїв, обрядів і свят. Їхні праці є безцінним джерелом вивчення квінтесенції багатовікового досвіду, народної мудрості українців зокрема, проблеми формування особистості дитини, її внутрішнього світогляду, ціннісних орієнтацій та життєвих переконань. Аналіз дослідження М. Грушевського дозволяє стверджувати, що дитинство ніколи не сприймалося як незначний та не вартий уваги дорослих період у житті людини. Навпаки, розгляд зразків фольклорного жанру, звичаєво-обрядового укладу ставлення до жінки-матері, догляду за немовлям, виховання дітей на різних етапах їх дорослішання, характеру дитячих іграшок, одягу, предметів дитячого побуту свідчить, що дитина завжди посідала значне місце в суспільній ієрархії, її виховання та соціалізація були наріжним каменем функціонування української родини.

Отже, унікальні етнографічні праці просвітників, громадських діячів, педагогів, фольклористів другої половини ХІХ – початку ХХ століття є такими цінними на сьогодні, адже зміст їхніх досліджень та розвідок засвідчує окремішність

та самобутність українського націосоціуму, його значний духовний потенціал у світовій спільноті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грушевський М. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу / М. Грушевський // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1907. – Т. 8. – С. 1–12.
2. Грушевський М. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу / М. Грушевський. – К. : Либідь, 2006. – 256 с.
3. Кон І. С. Ребенок и общество [историко-этнографическая перспектива] / И. С. Кон. – М., 1988. – С. 13.
4. Побірченко Н. С. Дитинство як предмет етнопедagogічних досліджень / Н. С. Побірченко // Шлях освіти. – 2002. – № 2. – С. 45–50.
5. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : [у 5 т.] / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 3. – С. 15.